

בירור בסוגיית "המועדין מתחילתן" (טו:)

הצגת הסוגיה

המשנה בדף טו: מביאה דין לגבי נזקים של בעלי-חיים טורפים: "הזאב והארי והדב והנמר והברדלס והנחש, - הרי אלו מועדין". רבי אליעזר חולק על תנא-קמא, ואומר: "בזמן שהם בני-תרבות, אינן מועדין" אבל "הנחש מועד לעולם".

ונחלקו הראשונים מועדות זו מה טיבה? רש"י מסביר¹: ואפילו בנשיכה ובכל נזקין, ומשלמין בעלים שלהם נזק שלם. התוספות² כותבים אחרת: לאו בכל עניני היזק חשיבי מועדים, אלא כל אחד במידיה דאורחיהו, כגון, זאב וטרף, ארי ודרס, או טרף להניח. אבל במידי דלאו אורחייה, כגון ארי שטרף ואכל, וכן שאר היזקות דלאו אורחיהו, לא הוו מועדים, אלא משלמין חצי נזק. ובמידי דאורחיהו דמשלם נזק שלם, היינו דוקא בחצר הניזק, אבל ברשות הרבים פטור, דהוי שן ברשות הרבים, כדאמר שמואל בגמרא "ארי ודרס ואכל ברשות הרבים פטור ואפילו נחש שאין נהנה מנשיכתו"... מכל מקום, כיון דבאורחיהו הכי הוי כמו רגל ופטור ברשות הרבים, ולא הוי קרן בתר דאיעד, אף על פי דמתכוין להזיק מדחשיב ליה גבי אחריני. עכ"ד.

אם נתמצת את המחלוקת, יצא שלרש"י המשנה מדברת על כל נזק בעולם. ותמיד יהיה הנזק בגדר של תשלום מלא. ואילו התוספות אומרים שהמשנה מדברת על נזק של שן, כלומר גם כל מה שאמרנו שהם מועדים, זה רק לדבר שידוע שהם מועדים אליו, והם יצטרכו לשלם רק ברשות היחיד, בעוד שברשות הרבים ישלמו רק מה שנהנו.

האם המושג מועדות אחיד לכל דבר?

המשנה במסכת ברכות אומרת: "אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק", דהיינו אדם העומד בתפילת שמונה-עשרה, אפילו נחש כרוך על עקבו, -

1. דף טו: ד"ה הרי אלו מועדים.

2. דף טז. ד"ה והנחש.

לא יפסיק בתפילה³. ובגמרא: "אמר רב ששת: לא שנו אלא נחש, אבל עקרב - פוסק". ועל כך מקשה הגמרא: "מיתיבי: נפל לגוב אריות, אין מעידין עליו שמת. נפל לחפירה מלאה נחשים ועקרבים, מעידין עליו שמת". כלומר, בניגוד לגוב אריות, שאם אדם נפל לשם, אין מעידין עליו שמת, ולא מתירין את אשתו להנשא לאחר, מפני שיתכן והאריות אינם רעבים, ולכן לא יגעו בו לרעה. אך לעומת זאת, אם אדם נפל לחפירה מלאה נחשים ועקרבים, הרי שהוא נחשב כמת.

ובשלב זה מבינה הגמרא שהנחש מסוכן ומועד לישוך. ובאה הגמרא ומתרת, "שאני התם דאגב איצצא מזקי". זאת אמרת, שבדרך כלל באמת הנחש אינו מועד לישוך, אלא שבמקרה הזה, כשהוא נפל לחפירה, הרי הוא מרגיז את הנחשים ועל-כרחך הם ישכוהו. אם כך, בשלב ההוא-אמינא, אכן הגמרא בברכות סברה כגמרא שלנו בבבא-קמא. אלא שלמסקנה היא חוזרת בה מהבנתה שהנחש מועד לעולם לישוך, ואומרת שהנחש בדרך-כלל אינו מועד לישוך, אלא אם כן נופלים עליו. אם כן לכאורה הגמרות סותרות זו את זו?

אלא ודאי נצטרך לחלק בין סוגי מועדות שונים. המועדות המופיעה בסוגיה בברכות, איננה המועדות הנידונת בבבא-קמא. יש מועדות לנזקין ויש מועדות לדברים אחרים. נגדיר את החילוק סביב הענין, עד כמה צריכה להיות ודאית נשיכת הנחש, ונאמר שבהרוג ובהפסקת תפילה, אנחנו צריכים לידיעה הקרובה לודאות כי הנחש ישוך. ורק אז יהיה מותר להשיא את האישה ולפסוק מן התפילה, ואילו בנוגע למועדות בנחש לחיוב נזקים, אין צורך בידיעה כי הנזק ודאי, אלא מספיק לחשוש לכך שהנזק יכול להגיע. אם כך הם פני הדברים, הרי שצריך להבין מחלוקת זו של רש"י ותוספות, שהרי אם ההגדרה למועדות נחש ושאר חיות בנזקים היא אחידה, מדוע יש מחלוקת ביניהם?

אף אם ננסה לתרץ ולומר שרש"י לא חולק על התוספות, אלא מבאר את המשנה על דרך הפשט, ובגמרא הוא חוזר בו, הרי שבדברי הרמב"ם הדברים מפורשים שהוא חולק על שיטת רבי יהודה בתוספות. שכן כך כותב הרמב"ם⁴: חמישה מיני בהמה מועדין מתחילת ברייתן להזיק, ואפילו הן [בני-]תרבות. לפיכך, אם הזיקו או המיתו, בנגיחה או בנשיכה ודריסה וכיוצא בהן, חייב נזק שלם. ואלו הן: הזאב והארי והדוב והנמר והברדלס, וכך הנחש שנשך, הרי זה מועד, ואפילו היה [בן-]תרבות".

3. דף לג.

4. פרק א מהלכות נזקי-מומן הלכה ו.

ואם כן, הרמב"ם והתוספות בודאי חולקים ביניהם, ויש להבין את מחלוקתם.

הבנת מחלוקת התוספות והרמב"ם,
תוך התמקדות בנקודת הפטור בשן ורגל ברשות הרבים.

נראה ברור מדברי התוספות, שהם מבינים שדין בעלי-חיים אלו הוא כדין בעלי-חיים רגילים, כגון שור או חמור, ולכן יש להם את אותו הדין ממש. אלא שיש לשאול על שיטת התוספות, מדוע המשנה מביאה את בעלי-החיים הללו במשנה נפרדת. מה חידוש יש בהם?

וצריך לומר שהיתה הו-אמינא לומר אחרת. דהיינו, שיש דין שונה לבעלי-חיים אלו. מפני שהיינו חושבים, שמאחר שבעלי-חיים אלו מיוחדים הם לצורך הגדרתם כחיות טרף, הרי שבאה המשנה להשמיע לנו שאין כל שינוי בין בעלי-חיים אלו לאחרים. לעומתם ברור שהרמב"ם מבין שבעלי-חיים אלו נתייחדו בתכונה מיוחדת, ולכן באה המשנה להשמיע שהם מועדים לכל דבר.

ואולי תלוי הדבר בבסיס ההבנה של הרמב"ם ושל התוספות (רבי יהודה) לגבי המושג של פטור שן ורגל ברשות הרבים. הרמב"ם כותב בהגדרתו לפטור שן ורגל: "...אם בשן ורגל הזיקה כדרכה, הרי זה פטור, מפני שיש לה רשות להלך בכאן, ודרך הבהמה להלך כדרכה ולאכול ולשבר כדרך הלוכה". ואפשר להבין כרמב"ם, שפטור שן ורגל ברשות הרבים הוא ענין סברתי. דהיינו, מאחר שדרכם של בני-האדם להוליך את בהמותיהם ברשות הרבים, ודרך זו היא הכרחית, מפני שהשור משמש מכשיר להעברת סחורות ולעבודה, אם כן, אם נחייב בתשלום על כל נזק שהבהמה עושה בדרך הילוכה, הרי שאי-אפשר היה לקיים חיים נורמלים, ולכן יש לפטור נזק של שן ורגל ברשות הרבים.

לכן נוכל להסביר שהכניס דברים לרשות הרבים זה דוקא בבעלי-חיים רגילים, שדרך בני-אדם להכניס לרשות הרבים, היינו - שור. אבל בעלי-חיים מחמישה מינים אלו, שאין דרכם של בני-אדם להחזיק ולהכניס לרשות הרבים, הרי שהתורה לא נתנה פטור, ולכן ניתן להבין את החילוק בין בעלי-חיים לשור.

לעומת הרמב"ם, יתכן והתוספות לומדים אחרת, שהפטור של שן ורגל אין ענינו בסברא ובטעם אנושי, אלא גזירת הכתוב: "ובער בשדה אחר". יש פטור תלוי ועומד לכל נזק שיגרם בדרך ההליכה על-ידי רגל או שן, ואין זה משנה מי ההולך ברשות הרבים.

וכך ניתן להסביר את מחלוקתם: הרבי יהודה בתוספות סובר שדינם כשן ורגל רגילים, לפי שגזירת הכתוב של "וביער בשדה אחר" שרירה וקיימת לכל דבר, מפני שאין כאן יסוד של סברא. בעוד שלרמב"ם מובן שהתורה התירה דוקא לשוורים להלך ברשות הרבים, כי זו הדרך, אך לא התירה לבעלי-חיים אחרים ללכת ברשות הרבים, ואם הם הלכו והזיקו, דינם כמזיקים רגילים.

אפשרות נוספת להבנת מחלוקת התוספות והרמב"ם.

אפשרות נוספת להבנת מחלוקת התוספות והרמב"ם בהתמקדות בשאלת הגדרת המועדות. היא, שגם הרמב"ם מודה לתוספות שאם הזיקו בהמות אלו בשן ורגל הן תהיינה פטורות ברשות הרבים. אלא שהרמב"ם מדבר על מזיקים אחרים. ונדייק מתוך דבריו, כי הרי הרמב"ם טורח לפרט את צורות הנזק: "...אם הזיקו או המיתו בנגיחה או בנשיכה ודריסה וכיוצא באלו, חייב נזק שלם". דוקא בצורות אלו של היזק חייב נזק שלם, אבל אם הזיקה החיה של שן ורגל ברשות הרבים, תהיה פטורה מתשלום. אולם בעוד שהרמב"ם מודה אולי לתוספות בדין הפטור בשן ורגל ברשות הרבים, הרי ברור שהתוספות לא יודו לדין הרמב"ם, שהרי הם כותבים במפורש: "וכן שאר היזקות, דלאו אורחיהו, לא הוו מועדים, אלא משלמין חצי נזק". ואם כן, לפי התוספות, אם הזיקו בדבר שאין דרכם להזיק בו, כגון נגיחה וכדומה, הרי שישלמו רק חצי נזק, ולרמב"ם נזק שלם.

במה נעוצה מחלוקתם? אולי הדבר תלוי במה שהרמב"ם הגדיר כסיבה לחיוב נזק שלם בחיות אלו: "חמישה מיני בהמה מועדין מתחילת ברייתן להזיק, ואפילו הן בני תרבות, לפיכך, אם הזיקו או המיתו בנגיחה ובנשיכה ודריסה וכיוצא בהן, חייב נזק שלם". זאת אומרת שחיוב בהמה זו בתשלום נזק שלם נובע מהיותה מועדת מתחילת ברייתה להזיק, כעין בור שתחילת עשייתו לנזק. בעוד שלתוספות יש מצבים שהם אינם מועדים לדבר מסוים. ויתכן לומר שמחלוקתם תלויה בשאלה מה זו מועדות? האם מועדות היא גילוי שבהמה זו מועדת כל הזמן, או שזו יצירה של מצב חדש.

נפקא לן אם כן שלרמב"ם מועדות זה בעצם גילוי, גילוי על העבר שהם בעצם מועדים מתחילתם. ועכשיו שעשו מעשה, מתגלה לנו שמראש הוא היה מועד לכך. אבל לתוספות אין פני הדברים כך, אלא מועדות היא יצירה של מצב חדש, ולכן רק אחרי שחיה זו תזיק בדבר שהיא לא רגילה

בו, שלוש פעמים, - אז היא תהיה מועדת, מפני שבעצם אין כזה דבר "מועדת מתחילתה", אלא לדבר שאנחנו יודעים שהחיה רגילה בזה הדרך.

סיכום הסוגיה

לסיכום: ישנה מחלוקת בין התוספות והרמב"ם בדין בעלי-חיים טורפים אלו, וניתן לומר ולהסביר מחלוקת זו בשני אופנים:

א. בנקודת הפטור בדין שן ורגל ברשות הרבים.

ב. הרמב"ם מודה לתוספות בדין שן ורגל, אך חולק עליו בשאר נזקים, ואולי מחלוקת זו תלויה בשאלה מה זו מועדות, יצירה או גילוי?

מה שצריך עוד לבאר, זהו היחס בין המשנה לבין הברייתא: "ארי דרס והניח". שהתוספות לכאורה מקבלים את דברי שמואל בסוגיה, ופוסקים את דבריו לגבי המשנה, אלא שיש לשאול על הרמב"ם, האם הוא סובר שדברים אלו חלוקים על המשנה, ולכן לא פסק כך?

פסיקת ההלכה

פסיקת ההלכה שונה משתנה אצל הפוסקים השונים. הרי"ף אינו מביא את דעת שמואל ולכן משמע שהוא יסבור כרמב"ם. הרא"ש פוסק כרבי יהודה בתוספות. הטור מביא את שתי הדעות ולא מכריע. השולחן-ערוך מביא את לשון המשנה, וגם מתוך דבריו אין הכרעה לשיטה מסויימת.